

3.Тақырып. Мемлекеттің функциялары. Мемлекеттің механизмі.

Мақсаты: мемлекет ұғымына түсінік беріп, оның негізгі белгілерін анықтау.

Мемлекет туралы ұғым. *Мемлекет – басқару функциясын орындайтын және соның көмегімен қоғамның тіршілік-тынысын қамтамасыз ететі, оған қажетті жағдайлар мен алғышарттар жасауға ұмтылатын адамзат қоғамын ұйымдастырудың айрықша нысаны.* Өзіне тән ерекше белгілері мен қажетіне, сондай-ақ өзіндегі аса мол мүмкіндіктеріне қарай мемлекет экономиканы дамытудың, әлеуметтік-саяси, рухани, ұлтаралық және жеке адамдардың арасындағы қатынастардың маңызды мәселелерін шешуге нақты қатысып, қоғамдағы істердің жағдайына белсенді түрде әсер ете алады. Мемлекет тек өзіне ғана тән функциялары, әсер ету нысандары мен әдістері бар айрықша құрылым ретінде сипатталады. Соның арқасында оны қоғамда, ұйымда, құрылымдар мен институттарда әрекет ететін басқалардан ерекше өзгешелігімен көзге түсетін күрделі саяси организм ретінде ұғынамыз.

Көрсетілген негізгі жағдайлар біздің түсінігімізде және мемлекетті анықтауда өзінің көрінісін табуы керек. Өзінің көрінісін тапқан құбылыстың күрделілігі мен көп аспектілігіне қарай оның біржақты болуы мүмкін емес.

Мемлекет дегеніміз - адамзат қоғамы дамуының нәтижесінде пайда болған саяси ұйым.

Мемлекет – қоғамды басқару міндетін атқаратын, адамдардың, топтардың, таптардың қарым-қатынастарын реттеп отыратын, заңдарды қабылдайтын саяси ұйым.

Мемлекет – қоғамның саясатын жүзеге асыратын саяси ұйым.

Мемлекет туралы ұғымның толық болуы үшін оның белгілеріне егжей-тегжейлі тоқталып, олардың мазмұны мен мәнін тереңірек ашу қажет.

Мемлекеттің негізгі белгілері. Мемлекеттің рулық басқару нысанынан басты айырмашылығы арнаулы *кәсіби басқару* және *мәжбүрлеу* аппаратының болатындығында жатыр. Бұл жердегі әңгіме қоғамнан ерекшеленген, басқару ісі негізгі жұмысына, кәсібіне яғни мамандығына айналған, қатары біртіндеп көбейе бастаған адамдар туралы. Басқарушы - адамдардың мұндай ерекше тобын алғашқы рулық басқару нысаны білген емес. Ол тек қана басқарудың мемлекеттік жүйесіне тән нәрсе; олар мемлекеттің рабайсыз үлкен механизмін іске қосады. Нәтижесінде мемлекеттің барлық халқы бір жағынан басқарылғандарға, екінші жағынан басқаратындар мен басқаруға байланысты маманданғанға бөлінеді. Сөйте тұра екіншілерінің біріншісіне қатысы тек қана басқару функцияларын емес, сондай-ақ кейбір мәжбүрлеп ықпал ету шараларын да ресми түрде жүзеге асыруына қақысы бар.

Мемлекеттің басқа бір ерекше белгісі, өзінің өмір сүруі үшін халықтан *салық* жинауға мәжбүр болуы. Бұл *салық* – мемлекеттің өмір сүріп, тіршілік етуінің экономикалық негізі; салықсыз ол күн көре алмайды, өйткені қаржының жетіспеуінен немесе болмауынан оның тіршілік етуі қиындайды. Салықты мемлекеттің барлық азаматтары, соларға қоса шетелдіктер мен

азаматтығы жоқ адамдар да төлейді; халықтың шамалы бөлігі ғана салық төлеуден босатылады. Мемлекет салықтан түскен қаржыны басқару және мәжбүрлеу аппаратының орасан зор армиясын ұстауға, мемлекеттің өзі жүргізетін ішкі және сыртқы саяси шараларын қаржыландыруға, медицинаны, білім беру, ғылым, мәдениет салаларын қолдауға, экономиканың маңызды салаларын ынталандыруға, қоғамдық қауіпсіздікті, құқық тәртібін, қылмыс және құқық бұзушылықпен күресті қамтамасыз етуге пайдаланады.

Мемлекеттің ерекше белгілерінің біріне оның *өз азаматтарын аумақтық принцип бойынша бөлетіндігі* жатады, ал алғашқы – рулық басқару ұйымының негізі мүлдем басқаша – қандас туысқандардың байланысы мен қарым-қатынасынан құралады. Енді соңғысы бұрынғы маңызын жойды, басқару ісінде басым болудан қалды. Керісінше, мемлекет азаматтарға өздеріне тиесілі құқықтарын бөліп, оларға міндеттер жүктеу туралы мәселені шешкен кезде, оларды басқару, ұйымдастыру және басқа да шараларға тарту кезінде ең алдымен олардың аумаққа жатуын, тұрғылықты жерін ескереді.

Мемлекеттің дамуы барысында халықтың аумақтық орналасу принципі бірқатар мемлекеттік-құқықтық институттарымен (тұтас алғанда) жанама түрде байланыс орнатты, ол оны нақтылай түсуге, тереңдетуге, айқын мазмұнмен толықтыруға бағытталған болатын.

Айтылғанға байланысты адамның қандай да бір мемлекетке жататындығын білдіретін азаматтық институты пайда болды. Азамат еместер шетелдіктер немесе азаматтығы жоқ тұлғалар болып танылады. Азаматтардың мәртебесіндегі айырмашылықтарының, сондай-ақ шетелдіктер мен азаматтығы жоқ тұлғалардың арқасында мемлекет халықты "өзіміздікі" және "өзіміздікі емес" деп айшықтап атап көрсетеді (дифференциялайды). Сыртқы (мемлекеттер арасындағы) және ішкі (автономиялық және әкімшілік аумақтық бөліністер арасындағы) шекаралар институтының маңызы айтарлықтай. Олардың көмегімен мемлекеттік биліктің кеңістіктегі шегі, сондай-ақ мемлекеттің егемендігінің құрамдас бөлігі болып табылатын аумақтық билік жүргізу институты анықталады.

Мемлекет басқа ұйымдардан қоғамда әрекет ететін құрылымдарымен және институттарымен, *егемендік* сияқты белгімен ерекшеленеді. Бұл сипат мемлекетті басқа ұйымдардан, қоғамның құрылымдары мен институттарынан жоғары қояды.

Егемендіктің екі құрамдас бөлігі бар: *үстемдік* және *тәуелсіздік*. Мемлекеттік биліктің *үстемдігі* деп өз аумағындағы ең жоғары билікті айтады. Өз аумағындағы жұмыс істеп тұрған барлық ұйымдар, бірлестіктер, құрылымдар мен тұлғалар мемлекеттің басымдық рөлін мойындайды. Олар мемлекеттік бұйрығын орындауға, мемлекеттің белгілеген тәртібін сақтауға әрі бұзбауға міндеттенеді. Мемлекетке тиесілі аумақта бірде бір ұйым, бірлестік немесе құрылым мемлекетке қарсы келе алмайды.

Егемендіктің екінші бір құрамдас бөлігі болып саналатын *тәуелсіздік* дегеніміздің мәнісі – мемлекет өзінің билігін дербес

жүргізеді, өзінің стратегиялық бағыты мен тактикалық жолын өзі тандайды, өз ісіне ешкімді араластырмай, ішкі және сыртқы саясатын өзі жасайды, басқаның үстемдігіне жол бермейді. Тәуелсіздік ұғымының ішкі аспектісі мемлекеттің ішінде жұмыс істейтін бірде-бір ұйымның, бірлестіктің және құрылымның мемлекет билігінің дербестігіне қол сұға алмайтындығына ерекше көңіл аударуға міндеттейді. Ал тәуелсіздіктің сыртқы аспектісі, егемен мемлекет басқа мемлекеттермен, халықаралық ұйымдармен дербес қарым-қатынасты сақтайды дегенді білдіреді.

Мемлекет – қоғамның, елдің, халықтың ресми өкілі. Қоғамның, елдің, халықтың мүддесін ол қанағаттандыра алды ма, жоқ па, қоғам, ел, халық оған өкілеттік берді ме жоқ па, оған қарамастан бұл мәселенің дұрыс жауабы алдын ала түйінделіп қойған ұғым болып табылады. Қоғамда, елде, халықтың арасында жұмыс істеп жатқан басқа бірде-бір ұйым (бірлестік, құрылым) қоғамның, елдің, халықтың еркі мен мүддесін білдіруші екендігін, барлық деңгейде және барлық жағдайда оларды білдіре, көрсете аламын деп мәлімдеуге батылдық білдіре алмайды. Бұған үміткер болуға мемлекеттің ғана негізі бар. Мемлекеттің мұндай сипаттарының молдығына дау жоқ.

Мемлекеттік басқарудың құқықтық нысаны, реттеуді және ықпал етуді пайдалануы, оның міндетті белгісі болып табылады. Олардың алдында тұрған міндетті мемлекет *құқықсыз* шеше алмайды. Егер мемлекеттің аумағында орналасып, жұмыс істеп тұрған басқа ұйымдар, бірлестіктер мен құрылымдар құқық шеңберінде әрекет етіп, құқық тәртібін сақтауы, заңдар мен басқа да құқықтық нұсқауларды орындауы қажет болса, онда құқық аясындағы мемлекеттің қызметі мүлде басқаша, маңызды ерекшелігімен сипатталады және әр алуан болып келеді: бұл айтылғандардан басқа, мемлекеттің құқықшығармашылық монополиясы, сондай-ақ құқық қорғау, бақылау, қамтамасыз етіп, кепілдік беретін функциялары бар. Мемлекет қоғамдағы негізгі өзара қарым-қатынаста өзінің қызметіндегі басты демеу болып отырған құқық бастауына сүйенеді.

Мемлекетте ішкі және сыртқы функциялардың жиынтығы болуы және оларды органдар, мекемелер мен билік құралдарының жүйесімен жүзеге асыруға бейімделуі (бұл мәселелер төменде егжей-тегжейлі қарастырылатын болады) мемлекеттің айрықша белгісі болып табылады.

Осыған дейін айтылып келген, мемлекеттің ерекшелік белгілерінен басқа, мемлекеттің элементтері туралы да айту керек, ол отандық оқу және монографиялық әдебиетте халық пен аумақты меңзейді. Ол тіршілік ету және даму процесінде мемлекет сүйенетін объективті тірек ретінде түсіндірілуі керек. Халықсыз және аумақсыз мемлекет жоқ және болмайды да: соңғысын табиғи факторға немесе мемлекеттің материалдық құрамдас бөлігіне жатқызу қажет.

Сонымен, *мемлекет – саяси ұйым*. Қоғамда көптеген саяси ұйымдар болуы мүмкін. Бірақ *мемлекет – ерекше, бүкіл қоғамды қамтып, негізінен, соның атынан, қоғам үшін қызмет істейтін саяси ұйым*. Мемлекет қоғамның

атынан қоғамның ішінде де, басқа мемлекеттермен қатынастарда да қызмет атқарады. Сондықтан мемлекеттің қоғам өміріне тікелей және жанамалай әсер ететін ерекше органдары және басқа саяси ұйымдардан оны ажырататын белгілері бар. Оларға жататындар мыналар: 1) *Мемлекеттік егемендік*. Мемлекеттің негізгі белгілерінің бірі - ол басқа мемлекеттерден тәуелсіз болады, оларға бағынышты емес. Мемлекет өзінің ішкі және сыртқы саясатын өзі қалыптастырып, өз еркімен жүзеге асырады. Былайша айтқанда, басқа мемлекеттерге жалтақтамай, өзінің ішкі және сыртқы істерін өзі атқарады. 2) *Билеуші органдар*. Мемлекеттің ерекше билеуші, басқарушы органдары болады. Мемлекет органдарында тек басқару қызметімен шұғылданатын чиновниктер (қызметкерлер) болады. Қоғамдағы заңды орнықтырылған тәртіпті қамтамасыз ету үшін мемлекет *әскер, полиция* құрады. Сыртқы жаулардың жансыздарынан сақтану үшін қарсы *барлау органы* ұйымдастырады. 3) Мемлекет органдарын, оларда істейтін қызметкерлерді қаражаттандыратын оның *арнаулы материалдық қоры* болады. Ол қорды жасау үшін мемлекет *алым-салық* белгілейді және оны жинайды. 4) Мемлекеттің өзінің тұрағы, *аумағы* болады. Сол аумақта мемлекет құрылады, өз қызметін атқарады, билік жүргізеді. Өз аумағының тұтастығын мемлекет барлық күш-қуатымен сақтап, қорғауға тынымсыз әрекет жасайды. Мемлекеттер арасындағы қайшылықтар, келіспеушіліктер, соғыс-тар көбінесе осы жер, аумақ мәселесіне байланысты. Мемлекеттің аумағы басқаруды тиімді жүзеге асыру үшін әкімшіліктерге бөлінеді. Халық әкімшілік-аумақтық бөліктерге бөлініп тұрғандықтан олардың құқықтық жағдайы соған байланысты болады. 5) Мемлекеттің күрделі белгілерінің бірі – *құқықтық жүйенің* қалыптасуы. Қоғамдық қатынастарды реттеп, оларды қажетті қалыпқа салып, тәртіп орнату үшін құқықтық нормалар жасалынады. Оларды жасап, қабылдайтын мемлекеттің тиісті өкілеттігі бар органдар болады. Сол құқықтық нормалардың жиынтығы мемлекеттің *құқықтық жүйесін* құрайды.

Мемлекеттің мәні және функциялары.

Мемлекеттің мәні – мемлекеттің басты тағайыны, осы құбылыстың басты өзегі, яғни басты жемісі.

Мемлекеттің мәні оның мазмұнын, мақсатын, қызметінің бағыттарын анықтайды. Басқаша айтқанда мемлекеттегі билік пен оның құрамында болатындардың бәрі.

Кез келген мемлекетте қарама-қарсы қайшы болып келетін екі мән – *таптық және жалпы әлеуметтік* мән болады.

Мемлекеттің таптық мәнін қарастырып көрейік. Мемлекет бұқара (көпшіліктің) билігі ретінде өзін өзі басқарудың бұрынғы органдары қауымдық құрылыста басқару қызметтерін атқаруды тоқтатқаннан бастап пайда болады. Қоғам әлеуметтік жіктелуге аяқ басады, бұрынырақта қоғамның (қауымның) барлық мүшелеріне тиісті болған билік саяси сипатқа ие болады, сөйтіп ол ең алдымен қуатты әлеуметтік топтардың таптардың

мүддесіне бейімділік танысу түрінде жүзеге асырылады. Сонымен мемлекеттің таптық мәні қашанда болсын билікте қоғамның қуатты тобының мүддесін жақтау және оны жүзеге асыру арқылы білдіріледі.

Дей тұрғанмен мемлекет тек ауқатты таптың ғана қамын ойлаумен айналыспайды, қайта ол бүкіл қоғамның қамын да ойластыруға мәжбүр болады. Өйткені қоғам бірегей ағза (организм) болғандықтан, соған сәйкес дәулетті топтар ондағы кедей (жарлы) қаналушы топтарынсыз тіршілік ете алмайды. Сөйтіп кез келген мемлекет қашанда болсын жалпы әлеуметтік қызметтерді де жүзеге асыруға мәжбүр болады, сондықтанда, бүкіл қоғам мүдделерін де ескеріп қызмет атқаруы тиіс. Осы айтқанымыз мемлекеттің жалпы әлеуметтік мәні болып табылады.

Мемлекеттің қайсысы болса да қанаудың, қандай бір әлеуметтік топтың, таптың үстемдік құруының машинасы, құралы ғана емес, сонымен бірге ол бүкіл қоғамның мүддесін де білдіреді, оны біріктіру құралы, оны интеграциялайтын тетік болып табылады.

Мемлекетте әрқашанда бір жақты таптық немесе топтық үстемдік құрушы билеуші басшы тобы мүдделерімен бүкіл қоғамның мүдделері үштастырылады, үйлестіріледі.

Әртүрлі тарихи жағдайларда осы екі мәністік (мәндік) жақтардың арақатыстылығы әртүрлі мемлекеттерде бірдей емес, яғни әрқилы болып келеді, бір жағының күшеюі басқа жағының нашарлауына апарып соғады.

Мемлекеттің таптық мәні жоғары дәрежеде құл иеленуші мемлекетте байқалады, онда құл (күн) құқықтың субъектісі емес, құқықтың объектісі (заты) – мүлік яғни жанды мүлік есебінде құл иеленушінің меншігі болып табылады.

Қоғамның дамуы барысында, құл иеленушіліктен феодализмге, феодализмнен капитализмге қарай өту кезеңдерінде және сол формацияларда мемлекеттің жалпы әлеуметтік жақтары үлкен рөл атқара бастады. Әсіресе мемлекеттің жалпы әлеуметтік мәні осы күнгі батыс мемлекеттері қоғамында айқын көрінеді. Бұл көріністерді кәсіпкерлердің табыстарына салынатын салықтардың жоғары мөлшерде болуынан, еңбек ету жағдайларын мемлекет тарабының реттеуін, алуан түрлі әлеуметтік бағдарламалардың кең түрде дамуынан және тағы басқалардан байқауға болады.

Мемлекеттің әлеуметтік рөлінің жоғарылай түсуі әжептәуір дәрежеде әлеуметтік қайшылықтардың жұмсаруына апарады, таптық қарсыластардың әрекеттерін басу шараларының қажеттілігі де азаяды, қоғамдағы тұрақтылық та нығая түседі.

Осы заманғы дамыған мемлекеттер өзінің жалпы әлеуметтік мәнін ұлғайтуға деген ұмтылысын күшейтуде, өйткені олар ең алдымен қоғамдағы тұрақтылықты нығайтуға мүдделі болып отыр.

Сонымен қорытып айтқанда қайсы мемлекетте де болсын қарама-қарсы екі мән болады – таптық және жалпы әлеуметтік, проблемаларды туындататын да

осы екеуінің арасындағы қайшылықтар. Оларды шешу мемлекеттің бірден бір міндеті болып табылады.

Мемлекеттің аталған міндеттерді орындауы олардың қызмет бағыттарынан көрінеді.

Мемлекеттің қызметтері дегеніміз қоғамды басқарудағы мемлекеттің өзінің алдына қойған міндеттері мен мақсаттары, әлеуметтік тағайыны мен мәнін білдіретін, өздеріне ғана тән формалары, өздеріне ғана тән әдістер арқылы атқарылатын әрекеттері және олардың негізгі бағыттары. Мемлекеттің қызметтері қатып қалған және ешбір өзгермейтін қасаң құбылыс емес, қайта олар өзгермелі, өзгерістерге жиі ұшырайтын құбылмалы болып келеді.

Нақты тарихи жағдайларға байланысты қайсыбір қызметтері басты шарт ретінде алға шығып отырады. Мысалы: ежелгі кезеңдердегі Шығыс Азия мемлекеттерінде ирригация яғни, суландыру жүйесі құрылыстарын салу – қоғамдық жұмыстар ретінде мемлекеттің басты қызметтері болып саналған. Ал көшпелі елдерде мемлекеттерді сыртқы жаулардан қорғау ісі басты қызмет түрі болатын. Қазіргі дамыған демократиялық елдерде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау ісін қамтамасыз ету басты қызмет болып табылады.

Демократиялық мемлекеттің негізгі мақсаты – қоғам үшін, қоғамдағы адамдардың топтары үшін, қоғамның дамып өркендеуі үшін қызмет атқару болып табылады. Қоғам өте күрделі құбылыс. Қоғамның негізгі тірегі - өңдіріс. Өндірісті ұйымдастырып, дамыту үшін мемлекет те, адамдардың бірлестіктері де, жекелеген адамдар да қажетті іс-әрекет жасап отырады. Бұл салада мемлекеттің істейтін қызметі сан алуан. Мемлекет өзіне қарайтын кәсіпорындарды тікелей басқарып, олардың жұмысын реттеп отырады. Мемлекеттің меншігінде табиғи байлықтар да болуы мүмкін. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес жер және оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекет меншігінде болады. Меншіктің басқа түрлерінің қалыптасуына, пайдалану әдістеріне мемлекет немқұрайлы қарай алмайды. Себебі меншік міндет жүктейді, оны пайдалану иесімен қатар қоғам игілігіне де қызмет етуі тиісті. Сондықтан мемлекет өз меншігіне жататын объектілерді тікелей басқарып реттейді, ал мемлекеттік емес меншік түрлерін жанамалап реттейді. Демек, қалай да болса шаруашылықты ұйымдастыру және реттеумен шұғылданады. Осыған байланысты мемлекеттің экономиканы ұйымдастыру, басқару, реттеу функциясы болады.

Қандай да болсын қоғам түрлі таптар мен әлеуметтік топтардан тұрады. Кейбір елдерде, мысалы Қазақстанда, көптеген ұлттар тұрады. Олардың арақатысын реттеу – негізінен, мемлекеттің міндеті. Оларға қамқорлық жасауды, олардың арасындағы қатынастарды, пайда болатын қайшылықтарды реттеу, шешу, жөнге салу, тек қана мемлекеттің қолынан келетін іс. Ол үшін

мемлекетте күш те, қаражат та, басқа да мүмкіндіктер бар. Осыған сәйкес мемлекет *әлеуметтік функция атқарады*. Егер де мемлекеттің осы қызметі кең өріс алып, үздіксіз жүргізілетін болса, оны *әлеуметтік мемлекет* дейді.

Осы заманғы мемлекеттердің бәрінде де ең маңызды қызметтер *экологиялық қызмет* болып табылатындығын атап өтуіміз керек. Осылай көңіл бөліп атап көрсетуіміздің себебі адамзат баласының қазіргі кездегі тіршілік ету әрекетінің қоғамдық масштабта табиғатқа теріс ықпал жасауынан туындап отыр. Мысалдар келтірсек, адамзатты, табиғатты бүлдіру шектен шығуда. Атмосфераның, судың, топырақтың ластануы қатерлі сипат алып бара жатыр, адамды қырып-жоюдан алапат құралдарының жинақталған қорлары бәрі жиналып адам айтқысыз жойқын проблемаларды туындатып отыр.

Чернобыль атом электростанциясының; ядролық апатының өзін еске алсақ та, мұхиттар мен теңіздердегі атом сүңгуір қайықтарындағы апаттарды еске алмасақ дәрісіміз мысалсыз жалаң, яғни дәлелсіз болады. Мысалы, Баренц теңізінде 2000-шы жылдың тамыз айында болған Ресейдің "Курск" атом сүңгуір қайығының апатқа ұшырауы, Каспий теңізінің ластануы салдарынан Каспий итбалығының (тюлень) жаппай қырылуы, Арал теңізінің тартылып, оның құрғап қалған орнынан ұшқан тұзды тозандардың Канадаға дейін жетіп жауын-шашынмен жаууы алапат апат емей немене, осы сияқтыларды тізбектей берсе адам баласына төнген қауіптің орасан зор екеніне көз жеткіземіз.

Осы аталғандардың бәрі адам тіршілігінің нәтижесі. Басқаша айтқанда, осындай әрекеттер жер бетіндегі бүкіл тіршілік иелерінің өміріне қауіп төндіруде.

Қандай қоғам болса да ғылымсыз, білімсіз, мәдениетсіз өркендеп, дами алмайды. Бұл салада да мемлекет зор қызмет атқаруы керек. Мысалы, Қазақстан мемлекетінде мемлекеттік ғылыми-зерттеу, білім беру, мәдениет мекемелері бар. Оларды мемлекет қаржыландырып, жұмысын реттеп, басқарып, бағыт беріп отырады. Мемлекеттік емес оқу, мәдениет орындарының жұмысын заң жүзінде реттеу арқылы оларға да әсер етеді. Демек, мемлекеттің ғылымды, білім беруді, мәдениетті басқарып, дамытып отыратын функциясы болады.

Аталғандар мемлекеттің ішкі функциясына жатады. Мемлекет басқа мемлекеттермен түрлі, сан алуан қатынастарға түседі. Алдымен мемлекет өзінің тәуелсіздігін, егемендігін, аумағының тұтастығын басқа елдердің қол сұғуынан қорғауға, сақтауға әрекет жасайды. Ол өзінің шекарасын бекітеді, күзетеді. Сол үшін қажетті қарулы күштер құрады, басқа мемлекеттермен осыған байланысты шарттар жасасады. Осы міндеттерді атқару мемлекеттің өзін-өзі қорғау функциясы деп аталады.

Мемлекеттер бір-бірімен экономикалық, сауда, мәдени, ғылыми, саяси, құқықтық, т.б. түрлі қатынастарда болуға талпынады. Мұндай қатынастар тең негізде қалыптасатын болса әр елдің дамуына қолайлы жағдайлар туғызады.

Осы салада мемлекеттің басқа елдермен қатынас жасау функциясы жүзеге асырылады.

Бейбітшілікте, тыныштықта өмір сүру үшін мемлекеттер өзара келісім-шарттарға отырады, әскери одақтар құрады, т.с.с. әрекеттер жасап отырады. Қазіргі тарихи жағдайда соғыс, әскери шиеленістер адамзаттың өмір сүруіне шексіз қауіп төндіруде. Сондықтан адамгершілік жолмен дамығысы келетін мемлекеттер соғыстың алдын алу әрекеттерін жасауға тырысады. Демек, мемлекетке бейбітшілік функциясын атқару да тән көрініс болу керек.

Осы айтылғандар *мемлекеттің сыртқы функциясына жатады.*

Аталған мемлекеттің ішкі және сыртқы функциялары түрлі жолдармен, тәсілдермен жүзеге асырылады. Олар екі топқа бөлінеді: 1) *құқықтық*; 2) *ұйымдастырушылық*.

Құқықтық тәсілге жататындар: заң, басқа да нормативтік құқықтық актілер жасау, жедел орындау, іздестіру қызметі, құқық қолдану қызметі, құқық қорғау қызметі. Ұйымдастырушылық тәсіліне жататындар: ұйымдастыру-реттеу қызметі, экономиканы ұйымдастыру қызметі, ғылымды, білім беруді ұйымдастыру қызметі, әскери-ұйымдастыру қызметі.

Дегенмен, осы аталған көзқарастар кеңінен таралмағанын ескере отырып мемлекет қызметтерін жіктеудің төмендегідей түрін ұсынып отырмыз.

1. Пайда болуының себебі бойынша:

- Таптық қайшылықтардың болуынан туындайтын қызметтер;
- Қоғам қажеттілігі туындатқан қызметтер.

2. Бағыты бойынша:

1. Ішкі

- а) адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын қорғау қызметі;
- ә) меншік формаларын (нысандарын) қорғау қызметі;
- б) құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету қызметі;
- в) экологиялық қызметі;
- г) экономикалық қызметі;
- д) әлеуметтік қызметі;
- е) ғылыми-техникалық прогресті дамыту қызметі;
- ж) *алымдар мен салықтарды жинау қызметі.*

2. Сыртқы

- а) басқыншылық соғыстар жүргізу қызметі;
- ә) елді сыртқы шабуылдаулардан қорғау және елдің қорғанысын нығайту қызметі;
- б) бейбітшілікті қолдау қызметі;
- в) өзара тиімді сауда-саттық қызметі;
- г) басқа мемлекеттермен бірлесе отырып әлемдік проблемаларды шешу қызметі.

3. Қызметтік әрекеттердің ұзақтығы бойынша

а) тұрақтылары, мемлекет дамуының барлық кезеңдерінде жүзеге асырылатын тұрақты қызметтері;

ә) уақытшалары, яғни мемлекеттің алдына қойылған белгілі бір міндеттердің орындалуына байланысты тоқтатылатын қызметтер. Әдетте мұндай қызметтер төтеншелік сипатта болады.

4. Қызметтердің маңыздылығы бойынша

а) негізгі қызметтер;

ә) негізгі емес (қосалқы) қызметтер.

Бақылау сұрақтары

1. Мемлекет ұғымына түсінік беріңіз
2. Мемлекеттің негізгі белгілерін анықтаңыз
3. Мемлекеттің мәні және негізгі функцияларын талдаңыз

Тест сұрақтары

1. Мемлекеттің рулық басқарудан басты айырмашылығы неде?

- A) Басқару билігінің мұрагерлікпен берілуінде
- B) Арнайы кәсіби басқару және мәжбүрлеу аппаратының болуында
- C) Діни рәсімдер арқылы биліктің жүзеге асуында
- D) Әскери ұйымның болмауында

2. Мемлекеттің экономикалық негізін не құрайды?

- A) Табиғи ресурстар
- B) Азаматтардың жеке меншігі
- C) Салықтар
- D) Халықтың еңбегі

3. Мемлекеттік егемендіктің негізгі екі құрамдас бөлігі қандай?

- A) Тәуелсіздік және әділдік
- B) Үстемдік және тәуелсіздік
- C) Еркіндік және теңдік
- D) Конституция және құқық

4. Мемлекеттің жалпы әлеуметтік мәні нені білдіреді?

- A) Тек билеуші таптың мүддесін қорғау
- B) Қоғамдағы теңсіздікті күшейту
- C) Бүкіл қоғамның мүддесін ескеру және біріктіру
- D) Әскери билікті күшейту

5. Мемлекеттің негізгі қызметтерінің бірі болып табылатын экономикалық функцияның мазмұны неде?

- A) Әлеуметтік бағдарламаларды қысқарту
- B) Шаруашылықты ұйымдастыру, басқару және реттеу
- C) Салықты азайту және қарыз алу
- D) Мемлекеттік емес ұйымдарды жою

Әдебиеттер: Арнайы:

1. Сапарғалиев Г.С. Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы. Астана, Фолиант баспасы 2007.
2. Жоламан Қ.Д. Мемлекет және құқық теориясы. Алматы “Эверо”. 2004.
3. Абдрасулов Е.Б. Толкование закона и норм Конституции: теория, опыт, процедура. Алматы. 2002.
4. Алексеев С.С. Теория права. М.1996
5. Алексеев С.С. Право на пороге нового тысячелетия. М.: Статут, 2000
6. Ағдарбеков Т. Құқық және мемлекет теориясы. Оқулық. Қарағанды. Болашақ баспасы. 2000.
7. Жоламан Д. Мухтарова А.К. Тәукелев А.Н. Мемлекет және құқық теориясы. Алматы. 1999
8. Жүнісова Ж.Х. Қазақстан Республикасы: Президент, Демократияның институттары. Алматы, 1996.

Қосымша:

1. Әмірғазин С. Діни сенім бостандығы және заң// Тураби. 2001. № 2.
 2. Вайсберг Л.М. Идея правового государства и проблема этатизма // Изв. АН КазССР. Сер. обществ. наук. 1989. № 5.
 3. Данилов С.Ю. Правовые демократические государства. Очерки истории. М. 1999.
 4. Дмитриева Г. Әділет жолында // Тураби. 2001. № 2.
 5. Жоламан К.Д. Құқықтық мемлекет оның түсінігі мен мазмұны. // Право и государство. № 1-2 (16-17) 2000.